

Buzogány Dezső

Kolozsvár

A Református Szemle indulása

Hármas évfordulót ülnök ma: 110 évvel ezelőtt szűnt meg a *Protestáns Közlöny* és indult el az *Erdélyi Protestáns Lap*, illetve 100 esztendeje született a *Református Szemle*. Valamilyen szinten mindhárom folyóiratnak köze van egymáshoz.

A Protestáns Közlöny

A *Református Szemle* történetével kapcsolatosan legalább két másik lapra kell utalnunk. Közülük az egyik, a *Protestáns Közlöny* közvetett módon kapcsolódik a Szemléhez, hiszen hosszú ideig ugyanazon feladatot látta el, mint később a Szemle: az egyházkerület hivatalos közleményeit hordta szét esperesnek és lelkésznek.

A liberalizmus egyik kiemelkedő alakja, Szász Gerő 1870-ben fogalmazta meg a *Protestáns Közlöny* új programját, és nemsokára közzé is tette az általa elindított és szerkesztett lapban: *irányunk batározottan szabadelvű [...] szellemi része teljesen független.*¹ 1872-ben az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa úgy döntött, hogy abban jelenteti meg az egyházmegyék és egyházközségek számára hozott hivatalos közleményeit, a lap fenntartását tehát egyházi érdekeknek tekintette.² Ennek, természetesen, anyagi vonzata is volt, amennyiben valamennyi számban jelentős mennyiségű hivatalos anyagot tett közzé az egyházkerület, voltaképpen ez biztosította a lap fennmaradásához szükséges anyagi fedezetet.

A liberalizmus szócsöve lévén, a lap igen élesen és hevesen (nem egyszer pedig személyeskedve) támadta a feltörekvő belmissziói kezdeményezéseket, különösen a Kecskeméthy István teológiai irányvonalát és ennek fórumát, a *Kis Tükör* folyóiratot. A meghirdetett program szellemében megélt szabadelvűség és a függetlenség egyébként más irányba is vitriolos tintát permetezett (Szász Gerő maga írja egyik vezércikkben: *védekeztem, úrtam, gúnyoltam, paskvilizáltam, amint az istenek nekem adták*³), olyannyira, hogy a kilencvenes évek második felére a lap egyháztársadalmi problémává vált. A színvonal, vagy talán még inkább a hangneme körüli elégedetlenség oda juttatta, hogy az Igazgatótanács megvonta tőle a hivatalos címet, és közleményei szórására új folyóiratot hozott létre. Utolsó számában a lap le is közölte Szász Domokos püspök tájékoztatóját a döntésről, amelyre a főszerkesztő, Szász Gerő, hosszú vezércikkben reflektált, igen sérelmesnek tartva az új lap megindítását, mert az a *Protestáns Közlöny* existenciáját veszélyeztette.⁴ Az *Erdélyi Protestáns Lap* február 10-én megjelent 6. számában Szász Domokos maga is hozzászól a kialakulóban lévő vitához, mondván,

¹ *Protestáns Közlöny* 1897, 351. [A továbbiakban: ProtKözl.]

² *Erdélyi Protestáns Lap* 1898, 37. Egy hivatalos közlöny beindítását az IgTan már 1885-ben tervbe vette, történetét ld. uo. 37–39. [A továbbiakban: ErdProtLap].

³ ProtKözlöny 1897, 419.

⁴ ErdProtLap 1898, 37. Egy hivatalos közlöny beindítását az IgTan már 1885-ben tervbe vette, történetét lásd uo. 37–39.

Az előadók

hogyan az új lap elindulásában nagy szerepet játszó „fennforgó szükség” azt jelenti, hogy egyházkerületünknek immár megszűnt hivatalos lapja egy évnél tovább olyan személyeskedő hangot hozott forgalomba, mely sem a lap komoly feladatával, sem egyházkerületünk méltóságával összeegyeztethető egyáltalában nem volt.⁵ A hivatalos jelleg elvesztése együtt járt a hirdetési díjak megvonásával, következképpen a lap megszűnésével, amely nemsokára, 1898 januárjában be is következett.⁶

Az Erdélyi Protestáns Lap

A másik folyóirat címe *Erdélyi Protestáns Lap*, ennek már közvetlen köze van a Szemléhez. A *Protestáns Közöny* irányába megmutatkozott elégedetlenség tehát új irányt szabott az egyházi vezetés azon törekvésének, hogy hivatalos közleményeit eljuttassa a címzettekhez.

Az Igazgatótanács jegyzője 5294. szám alatt regisztrálta Szász Domokos püspök Kolozsvárt, 1897. december 18-án kelt előterjesztését, amelyben hivatalos lap elindítását indítványozta: *Indokoltnak tartom egy – az egyházkerület tulajdonát képező – hivatalos lap megalapítását. Ennek a lapnak a mellett, hogy az egyházkerület körrendeleteinek s igazg[ató]Tanácsai utasításoknak, papi, tanítói s kéántori állomások pályázati hirdetéseinek, általában az összes hivatalos ténykedésnek közlönyje lenne, képviselnie kell az egyházkerület, az egyházmegyék s a püspöki vizsgálat alatti egyházközössége, felsőbb és alsóbb rendű iskolák érdekeit objektív magaslatocon, kerülve a polemikus hangot és személyeskedést. Kéri az IgTant, hogy elvi beleegyezést adjon a lap elindításához, és hatalmazza fel őt arra, hogy a szerkesztővel megegyezhessen. Megnyugtatóképpen mondja, hogy az egyházkerületet semmiféle anyagi kiadás nem fogja terhelni. A kiadás anyagi fedezetének előteremtésére nézve az előterjesztés második pontjában tesz javaslatot. Azt ajánlja, hogy az IgTan kötelezzen valamennyi egyházközösséget és kollégiumot arra, hogy rendelje meg a lapot és a differenciáltan kiszabott díjat hivatalos úton szolgáltassa be.*⁷

Az IgTan 1897. december 22-én küldte meg válaszáat a püspöknek, amelyben közli, hogy előterjesztését elfogadta, a lapot 1898. január elsejével beindítja, a szükséges meghatalmazást pedig a püspöknek megadja. Ennek értelmében a püspök jogosítványt nyert arra, hogy a szerkesztővel tárgyaljon, és a *Protestáns Közöny*től megvonja a „hivatalos” címet.

⁵ ErdProtLap 1898, 41.

⁶ ErdProtLap 1898, 37.

⁷ Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltára, az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának levéltára. ErdProtLap I/270/1897. 5294/1897., dokumentum: 1. [A továbbiakban: IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897.]. Az IgTan ülés jegyzőkönyvét a ProtKözl is közli, hírt adván az új lap elindítása tárgyában született határozatról. ProtKözl 1897, 411–412. A differenciált díjszabás később is megmaradt: az I. osztályú egyházközösségek minősülő gyülekezetek és a kollégiumok 6, a II–III. osztályúak 5, a IV. osztályúak pedig 4 forintért.

A püspök 1898. január 6-án jelentette az IgTannak, hogy intézkedett a lap megjelenésére nézve: Molnár Albert teológiai tanárt megbízta a lap szerkesztésével, a vele kötött szerződést felterjesztette az IgTannak, és intézkedett, hogy a *Protestáns Közönytől* megvonják a *hivatalos lap* címet (erre nézve bővebben szoltunk előbb). A szerződés ugyan nincs meg a ProtLap háromkötetes iratanyagában,⁸ de az IgTan gyűlésének 5418/1897. ügyrendi pontja kimondja, hogy IgTan 1897. december 27-én üdvözlő levelet küldött az új szerkesztőnek, amelyben jelzi, hogy a szerződést megkapta. Ugyanazon ülésen megszületett a körrendelet szövege is, amely, többek között, kimondta a lap beindulását, *amely lap egyszersmind az egyházkerület hivatalos közleménye lévén egyházkerületünket érdeklő összes hivatalos közlemények jövőre abban tételnek közé, s ebből kifolyólag ezen lapnak minden egyházközségünk, püspöki vizsgálat alatti egyházaink és collégiumaink kötelezett előfizetői lesznek.* A lapnak minden csütörtökön kellett megjelennie, az előfizetésre nézve pedig irányadó a püspök korábbi ajánlata. IgTan *tudomásul vétel és mibejtartás végett* a döntést levélben küldte a *Protestáns Közöny* szerkesztőjének, Szász Gerőnek is.⁹

Kezdeti nehézségek

Mint minden lap, ennek is meg kellett küzdenie a kezdeti nehézségekkel, amelyek leginkább az előfizetők toborzása és a stabil előfizetői bázis kiépítése terén jelentkeztek. Az első évben egymást érik a panaszlevelek a rengeteg hátralékosról. A főszerkesztő az előfizetési hátralékok úgy tartaná kiegyenlíthetőnek, ha az IgTan hivatalból levonná a tartozást a segélyezett egyházközségei alapján.¹⁰ Az irattartó 8. ügyirata a hátralékos gyülekezetek lajstromát tartalmazza, 197 hátralékos egyházközséggel (később is elég gyakran előfordult, hogy a szerkesztő hosszú listát készít a hátralékosokról).¹¹ Annyira krónikussá vált az előfizetések terén tapasztalható mulasztás, hogy az IgTan 1900. május 3-án kemény hangú körlevelet volt kénytelen intézni valamennyi egyházközséghez.¹² A felszólításnak igen kevés eredménye lehetett, mert 1900. november 15-én a szerkesztő arról panaszol, hogy a nyomdai előkészületeket nem tudja fizetni a sok hátralék miatt, tehát új körrendelet kiküldését sürgeti.¹³

Más téren is megmutatkozott a kezdeti bizonytalanság. A nagybaconi egyház tévedésből (vagy megszakásból) Szász Gerő címére küldte az előfizetési díjat, aki azt átutalta az IgTannak az alábbi megjegyzéssel: *végtelenül sajnálnám, és kellemtelenül érintene, ha a Mélt. Igazg. Tanács fölténné rólam, hogy engemet nem illető pénzt bűtlenül kezeltem volna el.*¹⁴

A kötelező előfizetők mellett, szociális ok miatt, 84 személynek és közületnek ingyen küldték meg a lapot,¹⁵ s külön érdekesség, hogy a szórasterületen működő Német Sándor, Bukarestben székelő lelkész-esperes is ott található a megrendelők között, több más óromániai református egyházközséggel együtt.¹⁶

⁸ A szerződés szövege egyébként megtalálható: amikor az IgTan elhatározta, hogy átnevezi az *Erdélyi Protestáns Lapot Református Szemlé*nek, akkor a szerződés megfogalmazásakor ezt használta minta gyanánt, természetesen az érvényesség megszűnését jelezve azzal, hogy fekete ceruzával áthúzta a szerződés szövegét.

⁹ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 63/1898.

¹⁰ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 1564/1898., ügyirat szám: 6.

¹¹ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. I./18, 23, 28, 33, 67. stb. ügyirat szám.

¹² IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 1903/1900. I./30. ügyirat szám.

¹³ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 5222/1900. I./32. ügyirat szám.

¹⁴ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 14. sz. ügyirat szám. 116/1898.

¹⁵ Ld. a kimutatást: IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. I./38. ügyirat számban egyéb kimutatások is.

¹⁶ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 4700/1901. ügyirat szám I./50.

Új főszerkesztő

1901 tavaszán Bartók György püspök tájékoztató levelet intézett az IgTanhoz, amelyben közölte, hogy az elhunyt Molnár Albert helyére Nagy Károly teológiai tanárt javasolja főszerkesztőnek, mely javaslatot az IgTan 1901. április 25-én határozati rangra emelte. Egyszersmind azt is eldöntötték, hogy a püspök ajánlatára a hivatalos közlemények árát ez után nem alkalmanként számolják ki, hanem a korábbi évek átlagát felkerekítve, évente, egyetlen összegben utalják át a lapnak (150 korona). Az új szerkesztőt ugyanazon feltétellel alkalmazták, mint a korábbi, Molnár Albert özvegyét pedig megkérték, hogy a szerkesztőségi helyiséget (a Teológia kapubejáratából balra nyíló két szobát) szabadítsa fel és adja át az új szerkesztőnek.¹⁷

Molnár Albert özvegye 1901. május 22-én keltezett levelében válaszolt az IgTan kérésére. Ebben hivatkozik az 1897. december 26-án kötött szerződésre, amelynek értelmében rendezi férje hátrahagyott elszámolásait: ennek értelmében a hátralékok behajtására, a hivatalos közlemények utáni járandóság megfizetésére kéri az IgTant. IgTan az ügy rendezésére újabb felvilágosítást kér az özvegytől.¹⁸

Az új főszerkesztő, talán sokirányú tevékenysége miatt, nem mindig tudta megjeleníteni a lapot kellő időben. Valahányszor mulasztás történt (utóbb épp 1904 májusában), az IgTan mindig tiszteletlenül, de határozottan figyelmeztette a főszerkesztő Nagy Károlyt, hiszen a lap késése súlyos egyházi jogi következményekkel járt: *Mint hogy a hivatalos lap útján közölt körrendeleteinknek kellő időben való megjelenése fontos hivatali érdek: kénytelenek vagyunk figyelmeztetni Ntedet arra, hogy fennálló szerződésünknek megfelelően a lap pontos megjelenítéséről mulibatatlanul gondoskodni szíveskedjék, hogy ne legyünk kénytelenek jövőre hasonló figyelmeztetésekkel terbelni sem magunkat, sem Ntedet.*¹⁹

A görgényi eset

Az IgTan 5469/1901 rendelete ellen emelt panaszt a görgényi esperes, Csekme Ferenc, személyesen, mert, úgymond, egyházmegyei gyűlést egyhamar nem tartanak – tudjuk meg az IgTan határozatából. A személyes panaszlevél nem maradt fenn, az IgTan jegyzőkönyv pedig nem adatolja pontosan a panasz keltét, de gyanítható, hogy az 1902 első felében született. *Sérelmesnek tartja – folytatódik az IgTan ténymegállapítása – a szóban forgó rendeletet azért, mert állítása szerint a hivatalos lap nem csak hivatalos részt foglal magába, hanem más irodalmi részt is, így annak előfizetése nem képezheti hivatalos kötelesség tárgyát, melynek elmulasztása fegyelmiileg is megtorolható volna. Azt vitatja, hogy miután a lap nem egészen hivatalos, így az csak annak volna megküldendő, aki arra előfizet. Gyanúsítja a lap szerkesztőjét, hogy miután anyagi hasznot nem tudott a régebbi lapon elérni, annak biztosítása céljából hártotta egy ügyes sakkhúzással a traktusok nyakába az előfizetés beszédét. Nagy furcsaságnak tartaná tehát, ha ezért esetleg ők kapnának fegyelmi vizsgálatot. Ez okból a kiadott rendeletet sem igazságosnak, sem méltányosnak, sem pedig alkotmányosnak nem tartván, azt hatályon kívül helyezni és méltányosabban intézkedni kéri.*²⁰

¹⁷ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 1913/1901. ügyirat: 36.

¹⁸ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 2321/1901. 37. ügyirat.

¹⁹ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. Dok. III./20., IgTan 2126/1904. május 6. Arra nézve is van adatunk, hogy sajtóhibákért vonja felelősségre a főszerkesztőt. IgTan 2469/1906. június. 6., III./38. sz. ügyirat.

²⁰ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. II./55. számú dokumentum, elküldve 1903. január 23-án.

A görgényi egyházmegye közgyűlési képviselőtestülete végül 1902. június 4-én öszszegyűlt és elhatározta, hogy az egyházkerületi közgyűlésen megfellebbezi az IgTan szóban forgó rendelkezését, *mely az Erd. Protestáns Lap előfizetési díjait az egyházi rovatok módjára az egyházmegyei pénztárak útján óhajtja beszédeni, mert egyházmegyei pénztárunk úgyis túl van terhelve nem csak a beszédendők nyilvántartásával, hanem ezen rendelet anyagilag is megterbeli egyházmegyénket, mert egyházak helyett kell előlegeznie a díjakat* – hangzik a felterjesztés szövege. Amennyiben a kerület hivatalos lapot ad ki, *legyen az csak hivatalos rész, s legyen olcsó vagy ingyenes*, a lap szerkesztése pedig, akár csak más egyházkerületekben, legyen magánvállalkozás. Ezekkel az indoklásokkal kérik, hogy az érintett határozatot helyezék hatályon kívül. Az IgTan válaszában arra hivatkozik, hogy szóban forgó határozatot a közzététel után 30 napon belül kellett volna megfellebbezni.

Az ügy folytatódik, mert az egyházmegye közgyűlése nem fogadta el az IgTan határozatát és indoklását, mert, úgymond, valamennyi IgTan határozat csak akkor lép törvényi erőre, ha azt az egyházkerületi közgyűlés elfogadja, ami pedig nem történt meg (lásd erre nézve az egyházmegyei közgyűlés 57/1902 sz., október 22-én kelt határozatát). Az egyházmegye érvelését megint visszautasítja az IgTan, mégpedig újra az 1878. évi egyházkerületi közgyűlés 63. jegyzőkönyvi határozatára hivatkozva, amely kimondta, hogy az IgTan rendelkezések ellen 30 napon belül lehet fellebbezni a közgyűlésnél.²¹

Az IgTan 1903. január 15-én hozott határozatot az ügyben, amelynek utolsó mondatát idézzük: *ismételve felkérjük Nüszteledet, hogy szíveskedjék igazgató tanácsunk 5469/1901 szám alatt kelt rendeletét föltétlenül végrehajtani és annak megtörténtét bozzánk 15 napon belül bejelenteni.*²² Csekme nemsokára újabb ötlettel hozakodik elő: az egyházmegyei tanács nem engedte meg neki, mint esperesnek, hogy az előfizetési díjakat az egyházmegye pénztárából megelőlegezze, azt ajánlja az IgTannak, hogy *minden lelkész központi járandóságából, akár dézsma, akár kongrua stb., egyenesen vonja le, s kinek-kinek járandóságát, – még azaz enyémet is –, annak a híjával küldené meg.* Az IgTan természetesen ebbe nem ment bele és ismételve felszólította, hogy kiadott rendelkezése szerint járjon el.²³

A határozott hangnem és hajthatatlan szándék előtt Csekme kénytelen volt meghajolni, amit jelez soron következő levelének sokatmondó, bár zárójelbe tett fogadalma, bár az előfizetések terén, állítás szerint legalábbis, megmaradt a bizonytalanság. 1903 februárjában kelt újabb levelében az áll, hogy a hátralék beszédését elvégezte (*mindaddig, míg a hivatalos lap előfizetése tárgyában kiadott rendelet fennáll – igenis végre akarom és végre is fogom hajtani): igaz hogy ez a végrehajtás ma holnap a kollegiális áldásos jó békesség rovására van – mert a lelkészek járandóságaiból kellett betöltsam, s e miatt nagy foku a zugolódás.*²⁴

Új közigazgatási beosztás

1904-ben az egyházmegyék új beosztása szerint osztották le a lap megrendelési árait, amely jelentősen megnőtt a korábbihoz képest: *Az egyházmegyék új beosztása folytán szükségessé válván a hivatalos lap előfizetési díjainak az új beosztás szerinti egyházmegyéenkénti csoportosítása, tekintettel a már 5469/1901. sz. körözüvényünkben kifejezett azon elvre, hogy az 1897. évi névkönyvben foglalt osztályozás szerint I. és II. osztálynak jelzett egyházközösségek és kollégiumok egyen-*

²¹ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 4967/1902. december 1. II./47. számú ügyirat.

²² IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. II./55. számú ügyirat, elküldve 1903. január 23-án.

²³ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 4967/1902. december 1. II./47. számú ügyirat.

²⁴ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 647/1903. febr. 10., I./59. sz. ügyirat.

ként 12 koronát, a III. és IV. oszt. Egyházközsegek pedig egyenként 10 koronát kötelesek fizetni. A kimutatás szerint a lapot meg kellett rendelnie a hunyadi egyházmegyéből 28, a gyulafehérváriból 17, a nagyenyediből 44, a kalotaszegiből 34, a kolozsváriból 24, a szilágy-szolnokiból 64, a désiből 18, a székiből 30, a nagysajóiból 17, a görgényiből 29, a marosiból 64, a kükküllőiből 30, a nagyszebeniből 16, az udvarhelyiből 43, az erdővidékiéből 15, a sepsiből 38, az orbaiból 11, a kézdiből 14, a romániaiából 6 gyülekezetnek, ehhez még hozzáadódott a 8 tanintézet: 7 kollégium (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Zilah, Szászváros, Sepsiszentgyörgy) és a teológia. Összesen tehát 550 előfizetője volt a lapnak, amelyektől 5788 korona előfizetési díj gyűlt be.²⁵

A Református Szemle

Neve

Sajnos nem sikerült kinyomoznunk, hogy a lapcím megváltoztatásának a gondolata hol, milyen fórumon és miért került elő. Csak arra van halvány jelzésünk, hogy miért épp a református jelzót választották. A névváltoztatás kapcsán született levéltári ügyiratok sorjáznak tehát alább, jelezvén a kezdeti bizonytalanságot, majd a megváltoztatott cím mellett egyre biztosabban lehorgonyzó vélemények alakulását.

A címváltoztatásra tett javaslat az új lap indulása előtt jó egy évvel felröppent, amint az iratokból sejlik, eléggé váratlanul. Az erdélyi református püspök 1906. október 6-án kelt és 647/1906. szám alatt jegyzett levele az IgTanhoz arról szól, hogy a hivatalos lap címének megváltoztatása tárgyában írt esperesi levél elintézése nem tartozik a püspök hatáskörébe, tehát az IgTanhoz terjeszti fel. A leirat verzőjén Maksai János számvevő 1906. október 9-én az alábbiakat jegyezte meg: *Mielőtt Igazgatótanácsunk a kérdés megoldása fölött határozatot hozna, szükségét látja annak, hogy a Mlgs. T.t. Előljárásnak szíves véleményét kikérje. Ez okból felkérjük a Mlt. Előljárást, hogy szíveskedjék a közölt indítványra a theolog. tanári testület véleménye alapján nyilatkozni, hogy a szóban forgó címváltoztatást egyáltalában szükségesnek tartja-e vagy ehelyett esetleg más cím fõlvétele nem fejezné-e ki jobban annak jellegét. Megfontolandónak véljük a kérdésnek azon ágát is, hogy a cím változás nem befolyásolhatja-e a lap anyagi fenntartását, mire nézve a jelenlegi szerkesztővel fennálló szerződésből folyólag a szerkesztő részéről esetleg külön nyilatkozattételt is szükségesnek tartjuk.*²⁶

A Teológiai Fakultás Előljáráóságának gyűléséről 1906. október 21-én tudósítja az Igazgatótanácsot Pokoly József jegyző,²⁷ válaszként a 4190/1906. számú IgTan felszólításra, mely a hivatalos folyóirat, az *Erdélyi Protestáns Lap* címváltoztatására vonatkozik (4190/1906: Csekme Ferencz, görgényi esperes címajánlata). Pokoly ezt írja: *Ha az egyházkerület hivatalos lapjának most kellene címet adni, Előljáráságunk helyesebbnek tartaná a Nagyüsz. Csekme Ferencz esperes úr által javasolt Erdélyi református lap címvezést. Azonban most, a lap fennállásának IX-ik évében semmivel sem látja indokoltnak, hogy az eddigi, különben szintén jó és megfelelő címzés megváltoztattassék.* A címváltoztatás joga egyébként az IgTan és a szerkesztő közös megegyezésén alapul, anélkül, hogy ez megváltoztatná az egyházkerület tulajdonosi jogállását. Az IgTannak küldött határozaton túl, sajnos, semmi

²⁵ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. Dok. III./23., IgTan 2693/1904. június.

²⁶ 4190/1906. október. 7. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/270/1897. Erdélyi Protestáns Lap. III. iratcsomó. 39. ügyirat).

²⁷ 4468/1906. okt. 24. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/270/1897. Erdélyi Protestáns Lap. III. iratcsomó. 40. ügyirat).

új adattal nem szolgált a Teológiai Fakultás Elöljáróságának jegyzőkönyve, pedig sok reményt fűztünk hozzá, amennyiben a kérdést a gyűlésen megtárgyalták. A részletes vitáról, ha volt egyáltalán, nem tájékoztat a jegyzőkönyv.²⁸

„Protestáns” vagy „református”

Pokoly a jegyzőkönyvi kivonattal együtt visszaküldte az esperesi mellékletet is. Csekme Ferenc levelét 1906. június 17-én keltezte és a 429/1906. görgényi egyházmegei iktatószám alatt bocsátotta ki. Levelét a püspökhöz intézi s annak első felében, a borszéki imaház²⁹ elnevezése kapcsán, a protestáns szó érvényességét tisztázza, kérve, hogy a „protestáns” jelző hagyassék ki és tétessék és használtassék a „református”. Egyébként a zsinat is lecserélte a keresztlevél címszalagját *ev.-ref-ról reformátusra*. Ez indokolja ajánlata megtételét: „Erdélyi Protestáns lapunk” címét változtassák át „Erdélyi” (vagy ennélküül) „Református Lappá”. A protestáns jelző, érvel az esperes, *inkább csak viszonylagos (bizonyos tekintetben negatív) fogalmat fejez ki, egyházunk cégjegyzése nem lehet más, mint a református. Mert csak azt nem gondolhatjuk, hogy hivatalos Protestáns Lapunkat a testvér lutheránus és unitárius egyházaknak is írjuk. Ezt megteheti egy folyóirat, s a néhai Prot. Közöny még olyan forma volt, de nem egy hiv[atalos] lap. Végül: zsinati törvényünknek is ez a cím és név felel meg.* Az ajánlat-hoz post scriptumot is illeszt, amelyben újabb érvek következnek: a könnyebb idézhetőségért a *Református Lap* címet ajánlja, a fejléc második sorában pedig jelezni kellene, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület lapja. *Sőt, talán legjobb címe lenne: Református Közöny, mert a mi lapunk nem csak egyszerű újság, lap, hanem valami egyéb is.*³⁰

A Csekme-féle javaslat, úgy tűnik, derült égből érkezett az akkori püspök címére, ugyanis a püspöki levéltár iratot őriz Bartók György kézjeggyével, amelyben, mint láttuk, a püspök elhárította magáról a kérdés intézését: *Ezen ügy [Csekme címváltoztatási javaslata] nem tartozik hatáskörömbé, tisztelettel terjesztem a mlgs. Igazgatótanács elé.*³¹ A megjegyzésből az sejlik, hogy korábban nem volt semmiféle szándék, indítvány vagy közvélemény-kutatás a hivatalos lap címének megváltoztatására (ezt a sejtésünket erősíti meg az is, hogy 1906–1908 között sem az *Erdélyi Protestáns Lapban*, sem az IgTan jegyzőkönyveiben, sem a püspöki levéltárban nincs szó a címváltoztatás kérdéséről). Mindazonáltal, úgy véljük, a *református* jelző melletti érvelés ez esetben teljesen logikus és érthető, hiszen hivatalos egyházkerületi közleményeket közlő folyóiratról van szó. A szó tehát bekerült az Igazgatótanács köztudatába, s később meghatározó volt.

Új költségvetés és tartalmi gazdagodás

A változás előszelét látom azon püspöki kezdeményezésben és az IgTan felé hangzó ajánlatban, amely a hivatalos lap profiljának diverzifikálását célozta. A püspök, úgy

²⁸ *A Teológiai Fakultás Elöljárósági jegyzőkönyve, 1896–1906.* Ld. a kötet utolsó előtti, az 1906. október 21-én keltezett jegyzőkönyvének 48. ügyrendi pontját.

²⁹ Borszékre fa imaházat terveztek építtetni, erre megindult az adományok gyűjtése, erre született meg az IgTan 5902/1905. számú döntése, amelyben méltatlankodva ezt határozzák: „kifogást tesz Igazgatótanácsunk az ellen is, hogy a gyűjtőívben protestáns diplomáról van szó, holott az eddigi gyűjtések református célra eszközöltettek”. Úgy látszik, van a pénznek identitást tisztító hatása. Ezzel indul el a protestáns–református jelző vitája. *Igazgatótanácsai ülések jegyzőkönyve 1906 évről.*

³⁰ 4468/1906. okt. 24. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/270/1897. Erdélyi Protestáns Lap. III. iratsomó. 40. ügyirat). [A továbbiakban: IgTan-ErdProtLap.]

³¹ EREKLvt, Püspöki Levéltár 647/1906. Az IgTannak továbbküldött javaslatot 4190/1906 szám alatt iktatta az IgTan.

látszik, megbékélt a változtatás gondolatával, sőt, tetszhetett is az ötlet: új folyóirat indításával elődje, Szász Domokos példáját is követné, és a saját nevét is beírhatná az egyházkerületi intézményteremtés történetébe. (A rövid életű, hányadtatott sorsú folyóiratok küszködését látva akkor aligha gondolt arra, hogy több mint száz esztendő folyóiratot indít ezzel útjára.) Amennyiben az új lap ötletének megszületését kutatjuk, ezt, úgy érzem, a már említett profilváltási törekvésben kell keresnünk, amelyhez járulékként kapcsolódik a *református* jelző fölötti vita. A profilváltás és új folyóirat elindítását sugallja az IgTan azon kezdeményezése is, amely közvetlenül kapcsolódik a tartalmi változtatáshoz, hogy ti. 1907-ben megújítsa a főszerkesztővel kötött korábbi szerződését. A szándékról ez év március 2-án tájékoztatja egyrészt a püspököt, másrészt a hivatalos lap szerkesztőjét, Nagy Károlyt, jelezvén, hogy a hivatalos egyházi lap szerkesztőjével kötött korábbi szerződését revideálni szándékozik, és részletes szerződést kíván kötni vele, pontosan megállapítva jogait és kötelességei, amelyre a püspököt kéri fel.³²

A szerződés megújítása előtt, nyilvánvalóan a szerződésre (és talán már az új folyóiratra) való tekintettel 1907. október 25-én maga a püspök terjesztette az IgTan elé a lap aktualizált költségvetését is. Az alapos megvalósíthatósági tanulmányban még nincs szó az új folyóirat címéről, sőt még mindig az *Erdélyi Protestáns Lap* szerkesztőjével esedékes szerződés megújításról beszél, de nem nehéz felfedezni a két bő oldalnyi írásban a püspök azon szándékát, hogy teljesen új profilt és tartalmat adjon a lapnak.

Tájékoztatja az IgTant, hogy három személy tett ajánlatot a lap kiadási költségeire nézve: Gombos Ferenc, Gámán János örököse és Stief Jenő, utóbbi egyenesen három különböző kiegészítő költségvetést is készített, vállalván a terjesztést is, természetesen a terjesztési költséget az IgTan megtéríti.³³ A lap előfizetési díját 10 koronában állapították meg, amennyiben ez nem fedezi a költségeket, 12 koronára emelik. A lapot hivatalból kötelessége megrendelni valamennyi egyházközségnek, 10 felsőbb iskolának, 25 egyházmegyei főgondnoknak, illetve 9 egyházkerületi főgondnoknak.

A püspök szól a lap várható új szerkezetéről is: I. bibliai elmélkedés; 2. a.) iránycikkek, b.) egyházi élet és kormányzat, c.) iskolai élet kormányzat; III. Egyházi irodalom; IV. Különb-félék; V. Hivatalos rész. *A lap tartalmának gazdagabbá tétele végett szükséges munkatársak alkalmazása* – ajánlja a püspök –, *kik a bibliai elmélkedések és iránycikkekért (átlag 20 ív) ívenként 40 koronával díjaztatnának. Megszüntetendő azonban az igazgatótanácsi tudósító honorálása és az egyházkerületi hivatalos rendeletek és körözések közléséért eddig általános összegben fizetett díjazás. Jövőre csak az egyházkerületi és konventi gyűlési tudósítások díjazhatók ívenként 20 koronával.* A püspök ugyanakkor azt is leszögezi, hogy a lapot senkinek sem küldik ingyen (kivéve a köteles példányokat), tiszteletpéldányt sem terveznek adni. Végül tájékoztat a bevétel (megrendelési díj, hirdetések) és a kiadások (előállítási költség, bélyeg, szerkesztői honorárium, munkatársak, tudósítások díjazása) közötti különbségről, amely 965 korona többletet jelent.³⁴

³² IgTan-ErdProtLap 1083/1907. sz. alatt tárgyalta ügy.

³³ „Gombos Ferenc: mostani alak és kiállítás szerint 650 példányban egyes szám ára ívenként 54 korona, minden további 100 példány 3 k; Gámán János örököse: 600 példány 50 k. minden további 100 példány 3 k. Stief Jenő 3 ajánlatot tett: 600 példány 68 k., minden további 100 péld. 5k. II. 600 péld. 55.20 k. minden további 100 4.20 k. III. 600 példány 48.40 k. minden további 100 3.40 k.” 5948/1907. november 26. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratcsomó. 15. ügyirat).

³⁴ 5948/1907. november 26. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratcsomó. 15. ügyirat).

Új szerződés

A *Református Szemle* iratanyagát tartalmazó dossziében két szerződés is található. Az egyiket az egyházkerület IgTan 1901. október 25-én kötötte Nagy Károly teológiai tanárral, az egyházkerület akkori főjegyzőjével, az újonnan induló *Erdélyi Protestáns Lap* szerkesztőjével, a szerkesztésre és kiadására nézve. Ennek tervezetét Nagy Károly készítette el, az IgTan pedig 1901. október 30-án tartott ülésén megtárgyalta.³⁵ A gyönyörű kézírással papírra vetett szerződés első oldalát áthúzták, jelzésül arra, hogy már nem érvényes, de tartalmát és elveit az aktualizált szerződésnél figyelembe vették.³⁶

Szerződés az Erdélyi Protestáns Lappal

Mindenképpen megéri ismertetni a két szerződést, hiszen ebből válik világossá, hogy a két folyóirat egy töről fakadt, a szerződő felek is azonosak: az erdélyi református egyház, mint laptulajdonos (képviselője az IgTan elnöke, tehát a püspök) és Nagy Károly teológiai tanár, főjegyző, mint szerkesztő. Az is világossá válik belőle, hogy az új szerkezetű lapnak új kiadási rendje itt már körvonalazódik. Az 1901. október 25-én aláírt szerződés első pontja a folyamatos megjelenést siet biztosítani azzal, hogy mind az egyházközségeket, mind a kollégiumokat kötelezi a lap megrendelésére, magának pedig fenntartja a jogot arra, hogy az esetleges hátralékot felhajtassa. *Laptulajdonos egyházkerületünk elvárja, hogy a lap az egyházkerület valódi érdekeinek megfelelőleg s az érdekeknek megfelelő intézkedéseinek értelmében szerkesztéssé, amennyiben ez nem kivitelezhető, a főszerkesztőnek adott mandátum visszavonható.* A 2. pont a megrendelő egyházközségek kategorizálását tartalmazza, kimondván, hogy az előfizetések szempontjából két csoportba oszthatók, a klasszifikálásban pedig az 1897. évi *Névkönyv* a mérvadó. Az I–II. osztályba tartoznak a kollégiumok és a püspöki vizsgálat alatti egyházközségek, számukra évi 12 korona előfizetési díjat állapít meg az IgTan, a III–IV. osztályba tartoznak a kisebb és szegényebb egyházközségek, évi 10 korona előfizetési díjjal. *Azonban oly egyházközségekbe, melyekben szegénység miatt, az előfizetési díj föl nem hajtható, a lap teljesen ingyen fog jární, kikötötven itt, hogy az ingyen példányok száma ötvenen fölül nem emelkedhetik* – rendelkezik tovább a szerződés szövegén keresztül az IgTan. A 3–5 pontok gyakorlati egyezséget tartalmaznak: a szerkesztői tiszteletdíjról, az egyházmegyei és egyházközségek hirdetési díjairól szóló egyezséget tartalmazzák (ez utóbbiról kimondják, hogy azok *megszabása a hirdettető és a szerkesztő közötti megállapodásnak, egységnek tartatik föl*). Minden díj a szerkesztőhöz folyik be. E pontok alapján Nagy Károly kötelezi magát, hogy *a lapot minden csütörtökön egy nyomtatott íven kiállítja, intézi a kiadással járó költségeket, sőt jogot kap a nyomdával szerződést kötni.* A hetedik pont a szerkesztőségi iroda felől intézkedik: *Az egyházkerület tekintettel Nagy Károly tanárnak tanári lakása szűk és elégtelen voltára, a theol. Fakultás Postakert utcai szárnyán lévő kapuköz s illetőleg feljárt lépcső melletti földszintes szobáját az előszobával együtt átadja, illetőleg beleegyezik abba, hogy a szobában forgó helyiség Nagy Károly tanári lakásához csatoltassék a szerkesztési idő tartalmára.*³⁷

³⁵ IgTanLvt-ErdProtLap I. 270/1897. 4568/1901. dokumentum 52.

³⁶ 5948/1907. november 26. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratsomó. 15. ügyirat. [A továbbiakban: IgTanLvt-RefSzemle.]

³⁷ IgTanLvt-RefSzemle, I. iratsomó. 15. ügyirat.

Szerződés a Református Szemlével

A második szerződést 5948/1907. számmal látta el az IgTan, és ez már a *Református Szemle* szerkesztésére tekint. Az 1907. december 18-án aláírt szerződés megkötésekor ezennel az egyházat az IgTan számvevője, Pütkösti Pál képviselte, a szerkesztő személye maradt a régi. Az egyoldalnyi, három pontba foglalt szerződés alapján véve az előbbi mintájára készült. Az első pontban az egyházkerület megbízta a szerkesztőt, a szerkesztő pedig elvállalja a megbízatást. A gyakorlati dolgokat rögzítő második rész abban különbözik az előbbi szerződés hasonló kérdéseket rögzítő számainak tartalmától, hogy ez esetben már nem a szerkesztőhöz érkeznek a díjak, hanem az IgTan pénztárába. A pénztár pedig kifizeti a kiadásokat, többek között a szerkesztőnek járó 1000 korona évi tiszteletdíjat negyedévi *utólagos részletekben*, ugyanakkor a szerzőknek járó tiszteletdíjat is, szerzői ívenként 40 koronát, aztán *köteles egyházkerületünk ezen tiszteletdíjon felül még a szerkesztési idő tartamára a theológián eddig bírt 2 szobát is rendelkezésre bocsátani*. A harmadik pont arról intézkedik, hogy a szerkesztő köteles a lapot minden hét péntekére elkészíteni. A szerződés klauzulája szó szerint megismétli az 1901. évi szerződés szövegét: *Laptulajdonos egyházkerület elvárja, hogy a lap az egyházkerület valódi érdekeinek megfelelőleg s ezen érdekek megfelelő intézkedéseinek értelmében szerkesztessék, ellenkező esetben a szerkesztési mandátum visszavonható, de egyszersmind elismertetik a szerkesztőnek is az a joga, hogy a szerkesztéstől bármikor, egyéni meggyőződéséhez mérten, visszaléphessen*.

Nincs szó a szerződésben arról, hogy a nyomdai költségeket ki és hogyan fizeti, szerződést ki és hogyan ír alá stb., hiszen a központosítással erre szükség nem volt. Tekintettel arra, hogy a lap megrendelésekor a díjat az IgTan pénztárába kellett beküldeni, a kiadással járó minden költséget természetesen az IgTan vállalta fel, következésképpen a szerződéseket is az IgTan kötötte meg. A szerződés további sorsáról a verzóra írt bejegyzés tudósít: *A mellékletül becsatolt szerződés 2 példánya jóváhagyatik s aláírásával és megkötésével az elnökség megbizatik. Kolozsvár 1906. december 19. ülés. Pütkösti Pál*. Ugyanitt van szó arról is, hogy a *Stief Jenővel kötött szerződés egy eredeti példányát Szerz./'85 sorsz[ám] alatt okmánytárba helyeztem. 1908. IV. 29-én. Vincze János [levéltáros]*.³⁸

Az 1907. december 19-én tartott IgTan gyűlés jegyzőkönyve igen szűkszavúan szól a kérdésről. Az 5948/1907 szám alatt tárgyalt kérdéssel kapcsolatosan ez áll: *A Protestáns [helyesen: Református] Szemle szerkesztőjével szerződés jóváhagyatott*. Az elírás jelzi, hogy a címváltoztatás tudata nem jutott el még az IgTan jegyzőjének a tudatáig sem.³⁹ (A konfúzió nem meglepő, még 1908. májusában is kapott a IgTan olyan levelet, amelyben a „Protestáns” Szemlét kérték.⁴⁰)

A Református Szemle megszületik

Az *Erdélyi Protestáns Lap* december 25-én megjelent 1907/53., s egyben utolsó számát teljes terjedelmében Bartók György püspök halálhírének és temetésének szentelték. Még a „Különfélék” rovat is gyászkeretben van. Sokatmondó mindjárt az első híryanag címe: *Kettős temetés*. A híryanag szerkesztője, talán épp a főszerkesztő, Nagy

³⁸ IgTanLvt-RefSzemle, 5948/1907. november 26. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908. I. iratszám. 15. ügyirat.

³⁹ IgTanLvt, *Igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyve, 1907. évről*.

⁴⁰ IgTanLvt-RefSzemle, 2190/1908. május 18. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratszám. 23. ügyirat. Péter Károly Szöröcsén székely esperes a székelytamásfalvi leányegyházközségnek fél áron kéri a „Protestáns” Szemlét (!).

Károly ezt írja: *Lapunk mai száma fontos határjelző. A lesújtó eset, dr. Bartók György felejtethetetlen püspökünk halála – kinek emlékezetére szenteltük e számot – határjelzővé teszi egyházkerületünk történetében. De határjelző magának az egyházi krónikatrásznak történetében is. A püspök úr halálával együtt jelenti az Erdélyi Protestáns Lap saját halálát is. Lapunk e címen és formában most jelenik meg utoljára. Dr. Bartók püspök úr reformáló tevékenységének legutolsó eredménye – éppen halála pillanatában emeltetett idevonatkozó előterjesztése határozattá az Igazgatótanácsban –, hogy az egyházkerület hivatalos lapját saját kezelésbe veszi s jövőre Református Szemle cím alatt nagyobb nyolcadrét-formában maga adja ki, s végzi a kiadóhivatal összes teendőit.*

Az IgTan az új lap szerkesztésével továbbra is Nagy Károlyt bízta meg, és állandó munkatársként mellé rendelte ifj. Péter Károlyt, Kálmán Jánost és Ravasz Lászlót. Megjelent minden pénteken, az anyagi ügyek intézését az Igazgatótanács vállalta fel, tehát a hirdetési és a magánmegrendelési díjakat a saját címére kérte megküldeni. Programjáról tájékoztatást az első számban ígértek, előfizetési díja 10 korona és fél-, illetve negyedévi előfizetési díjat is elfogad a kiadóhivatal. *Az Erdélyi Protestáns Lap utódját, a Református Szemlé-t ajánlja olvasói szíves támogatásába és jóakaratába* – fejeződik be a rövid közlemény. Még egy híradást tesznek közzé kissé alább: az *Erdélyi Protestáns Lap* 1907. évfolyamának tartalomjegyzékét a *Református Szemle* első számának mellékleteként fogják majd megküldeni az olvasóknak, mert a legjobb akarattal sem sikerült hamarabb elkészíteni a nyomda túlterhelése miatt.⁴¹

Nemcsak az elmúlt esztendei tartalomjegyzék nem jelenhetett meg idejében, de, úgy tűnik, az új cím alatt jelentkező hivatalos lap sem, hiszen már 1908. január 10-én reklamálnak a késésért (hivatalos közleményeket tartalmazó lap lévén, ez egészen érthető is). A *Református Szemle*, pontosabban a lap tulajdonosa, az Igazgatótanács, a legelső levelet tehát Kiss Mózes marosnémetiben szolgáló református lelkésztől kapta, aki, miután utal az *Erdélyi Protestáns Lap* 53. számában közzétett tájékoztatásra a cím és profilváltoztatásról, kéri az IgTant a *Református Szemle 1. számának a marosnémeti református egyház részére való megküldése iránt, mert azt mai napig sem kapta meg, pedig kétszer is személyesen néztem utána a postán.* A levél verzójára az IgTan gazdasági ügyosztályának vezetője, Pünkösdi Pál számvevő január 12-én ezt írta: *Első szám csak jan. 10-én jelent meg, azóta tehát megkapta.*⁴² Hasonló panasszal hozakodik elő Kövér András, Középpajtán

székely esperes is, 1908. január 31-én kelt levelében, jelezvén, hogy a hivatalos lapot Barót nem kapta meg, kéri tehát a küldések rendszeresítését, *nehogy a nem kapás miatt mulasztás történjék*, utalván ezzel arra, hogy a lapban közölt hivatalos leiratok létfontosságúak voltak az egyházközség kormányzását illetően.⁴³

Ugyanazon napon érkezett be az IgTanhoz a főszerkesztő január 30-án keltezett levele, amelyben a terjesztés

⁴¹ ErdProtLap 1907. 430.

⁴² IgTanLvt-RefSzemle, 164/1908. január 12. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 1. ügyirat.

⁴³ IgTanLvt-RefSzemle, 494/1908. február 2. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 2. ügyirat.

megkönnyítéséről ezt írja: A Református Szemle megindítása alkalmával az egyh. ker. számvevő úrral és Stief Jenő nyomdász úrral való szóbeli megállapodás alapján az Erdélyi Protestáns Lap címszalagjait 90 számboz (a 700 cím körül) az Ellenzék nyomdától átvéve Stief Jenő úrnak átszállított.⁴⁴ Az új lap tehát az Erdélyi Protestáns Lap nyomvonalán eléggé biztos lép-tekkel elindult, és kisebb gondoktól eltekintve megújult formában folytatta hivatalos jellegén túlmutató, szerteágazó feladatkörök mentén felvállalt szolgálatát.

Előfizetők

Az előfizetők kapcsán külön hangsúlyoznunk kell azt a különbséget, amely az új folyóirat és elődje között fennállt: azt ti., hogy utóbbi sokkal szélesebben nyitott a külföldi olvasók előtt, és volt elegendő szervezői lendülete kiterjeszteni szórási területét az egész Magyarország területére. Nézzük meg az előfizetések kronológiáját és leszűrhető tapasztalatait.

Módy Elek pénztárnok 1908. január 28-án jelenti, hogy e hónap 24-ig 29 magán-személy és közület rendelte meg a Szemlét, köztük találunk kántorjelöltet, hitoktatót, közjegyzőt, országgyűlési képviselőt, lelkészt, egyházközségi pénztárost, tanodai főgondnokot és persze jó néhány egyházközséget és főiskolai könyvtárat, illetve 9, ma Magyarországhoz tartozó települést. Az IgTan jegyzőkönyvéhez csatolt utóiratból azt is megtudjuk, hogy neveiket február 13-án vették fel az előfizetők névsorába.⁴⁵

A főszerkesztő 1908. január 30-án jelentést tesz az IgTannak, mint az Erdélyi Protestáns Lap néhai folyóirat kiadójának, azokról, akik idejében nem értesültek vagy megfeledeztek a Reform. Szemle megindulásáról és a kiadás körüli változásokról, ez év elején, többnyire az Erd. Prot. Lap-nak címezve, címére többrendbeli előfizetési összeget küldtek az 1908. évre. Ezeket, az egyházkerület számvevőjével történt szóbeli megállapodás szerint átvette, hogy a visszaküldéssel járó kellemetlenségeket elkerülje. Több személy- és intézmény-név következik Budapesttől Hajdúböszörményen át Bánffyhunyadiig, Sárospataktól Kolozsváron át Barótig, Debrecentől Boncidán át Nagyenyedig. Megrendeli a lapot a Magyar Királyi Miniszterelnökség, a nagyszebeni evangélikus Landesconsistorium, a nagyenyedi Bethlen-kollégium igazgatósága, a kollégium Kemény Zsigmond köre és könyvtára, a debreceni főiskolai tanári olvasó, a kisújszállási és a szatmári református főgimnázium, a zálonki református egyház, de a megrendelők között találjuk Bánffy Györgyöt, Balthazár Dezsőt és sokan másokat. A főszerkesztő azt is jelzi, hogy a nyomdában minden itt jelzett előfizető címszalagja kinyomtatása iránt intézkedett.⁴⁶

A február 11-én az IgTan gyűlésén felfektetett ív rövid tartalma közli, hogy a hivatalos lap, Református Szemle, előfizetési díjai kirovattak, most már állandó összegben. Erre született az intézkedés: Az igazgatótanácsnak 5948/1907. számú határozata értelmében a Református Szemle előfizetési díja minden egyház és intézettel szemben 1908. évtől kezdve 10 koronában állapított meg – írja Pünkösti Pál számvevő, 1908. március 24-én. E határozat alapján a folyóirat indulási évében meg is történt az összesített összeg egyházmegyék szerinti leosztása. A 18 erdélyi református egyházmegye mellett, 19-ként megrendelte még a romániai református egyházmegye is, valamint valamennyi kollégium (a nagyenyedi, a

⁴⁴ IgTanLvt-RefSzemle, 472/1908. január 31. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 4. ügvirat.

⁴⁵ IgTanLvt-RefSzemle, 475/1908. január 31. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 6. ügvirat.

⁴⁶ IgTanLvt-RefSzemle, 473/1908. január 31. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 5. ügvirat.

kolozsvári, a marosvásárhelyi, a székelyudvarhelyi, a zilahi, a szászvárosi, a sepsiszentgyörgyi), illetve a Teológia és a szeretetház. Az IgTan kéri az előfizetőket, hogy az összeget határidőre küldjék meg, mert a befolyt összeg terhére megszabott időben kell eszközölni a kiadásokat is.⁴⁷

Folyamatosan érkeznek az előfizetési ívek: jún. 30. és júl. 9. között további 14 megrendelője van a RSZnek, amelyek közül kettő intézmény (a debreceni ref. kollégium olvasója és a keceméti református főgimnázium) a többi magánszemély (Üvegcsúr, Tata, a Szabolcs megyei Anaresz, Bábonny, Kolozsvár, Temesvár, Bánffyhunad, Székesfehérvár, Kecskemét, Kunszentmiklós, Marosvásárhely, Marosújvár).⁴⁸ Módy Elek pénztárnok október 24-én közli az IgTannak az előfizetők számát, akik között van lévita, kántor, tanár, de ott találjuk a sárospataki teológia ifjúsági egyesületét, valamint a budapesti teológiát is.⁴⁹ Az előfizetések a következő esztendőben stabilizálódnak, lásd erre nézve jelen tömött sorú kimutatást a megrendelőkről.⁵⁰

Személyes kérések

Az erdőszenyelyi leányegyház református kántora kéri, hogy fél áron kaphassa az *Erdélyi Protestáns Lap* után a *Református Szemlé*t is. Az esperes azzal a megjegyzéssel támogatja a kérést, hogy *lévitáink – akik bizonyos papi szolgálatot is végeznek: jó, ha egyházaink ügyeit – hivatalos lapunkat ismerik*. Az IgTan ez ügy kapcsán, 1908. február 19. ülésén, elvi döntés hozott arról, hogy *a társ- és leányegyházak részére a hivatalos lapot féláron adja, s erről körlevelet ad ki*.⁵¹

1908 márciusában a Konvent világi elnöke, Bánffy Dezső levélben kérte a szerkesztőt, hogy *nagybecsű lapját* küldje meg a konventi központi irodának is, az egyetemes konventi elnökség címére (Budapest, VIII. Üllői-út 14) s az 1908. január 1. óta megjelent számokat is juttassa el. *Tekintettel azon egyetemes egyházunkat illető közérdekre, mely a körülményeknek a hivatalos személyek által való gyors megismerésében fekszik, remélnem engedí, hogy Nagytiszteletű Úr lapjának egy példányát e célra díjmentesen fogja felajánlani* – adta finoman értésére a főszerkesztőnek a kötelező közegyházi érdeket. A levél verzójára írt intézkedés arról tájékoztat, hogy az eddig megjelent számokat sürgősen megküldik, a továbbiakra nézve pedig *intézkedés szükséges*.⁵²

A nagyszámú egyházközi külön leirat és megrendelés mellett találtuk az alábbi is, amelyet Szóts Sándorné lelkészi özvegy írt 1908 októberében az IgTannak. *Mint valóságos nő és papné mindenkor érdeklődtem egyházunk dolgai iránt szorgalmasan és lelki élvezettel olvastam hivatalos lapját*. Mióta özvegygé lett, a lapot igen nagymértékben nélkülözi, és nincs abban a helyzetben, hogy a lapra előfizethessen, *azért alázatosan kérem a Méltóságos*

⁴⁷ IgTanLvt-RefSzemle, 634/1908. február 11. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 16. ügyirat.

⁴⁸ IgTanLvt-RefSzemle, 3241/1908. július 27. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 43. ügyirat.

⁴⁹ IgTanLvt-RefSzemle, 4682/1908. október 26. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 53. ügyirat.

⁵⁰ IgTanLvt-RefSzemle, 796/1909. február 15. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., II. iratsomó. 7. ügyirat.

⁵¹ IgTanLvt-RefSzemle, 545/1908. február 5. szám alatt az IgTantól beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 7. ügyirat.

⁵² IgTanLvt-RefSzemle, 1428/1908. március 30. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 14. ügyirat.

A Szemle folyómétereiben

*Igazgatótanácsot, kegyeskedjék a lapot czímekre díjmentesen engedélyezni, előállítási költségének részbenfedezéséül felajánlok évente 4 koronát. Az IgTan teljesíti kívánságát.*⁵³

Megrendelés a tengeren túlról is érkezik: Kuthy Zoltán New York-i református esperes 1910. január 12-én kelt levelében keresi meg a szerkesztőt, hogy a banki utalványon átküldött előfizetési díj ellenében *az 1910-ik év folyamán is* küldjék meg neki, tehát korábban is a megrendelők közé tarozott.⁵⁴

1910 tavaszán a Tiszántúli Református Egyházkerület 11 hiányzó számot kér, mert az 1909. évfolyamot szeretné beköttetni. Ugyanezt kéri a szebeni német evangélikus egyház országos konzisztórium, az IgTan díjtalanul küldi meg a kért számok közül azokat, amelyek még raktáron vannak.⁵⁵

Kovács Benedek, Berlinben stipendiáriusként tanuló diák kéri a Szemle egy példányát díjtalanul, mert *az erdélyi ref. egyház dolgai, eseményei stb. annyira nélkülözhetetlenek, hogy azokról tudomást szerezniem szinte kötelességemnek tartom.* IgTan intézkedik, hogy a lapot a megadott címre ezután küldjék meg.⁵⁶

A bukaresti eset

A Magyarországi Egyetemes Konvent világi elnöke, Bánffy Dezső, még 1908. február 11-én levelet intézett a kiadóhivatalhoz, hogy a Szemléből küldjenek kettőt Bukarestbe, egyet Brăilára, egyet Pitești-re, egyet Ploiești-be, egyet pedig Galați-ra. Pünkösti Pál ráírja a levél verzójára, hogy a neveket és címeket elküldte a nyomdának is. A Magyar Általános Hitelbankon keresztül február 13-án érkezik az előfizetési díj, mégpedig *a romániai magyar ref. egyházmegye segélyalapjából.*⁵⁷ 1910. február 25-én a bukaresti esperes, Újvári István lelkész még ekkor is tisztázni kényszerül a konvent alapjából kiutalt segélyösszeget a Ref. Szemle megrendelésére: *a nm. konventi elnökség az 1908. évre, a romániai ref. egyházak részéről, a Ref. Szemle előfizetési díja czímén befizetett volt 55 koronát, mire nézve 1908. márcz. 16-án személyesen élőszóval nekem azon információt volt szíves adni, hogy erről a nyugta közvetlenül a konventi elnökséghez lett felterjesztve.* A lelkésztől, erre fel, a konventi elnökség kéri a nyugta felterjesztését. Ez ügyben fordul az IgTanhoz, amely március 25-

⁵³ IgTanLvt-RefSzemle, 4397/1908. október 13. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 51. ügyirat.

⁵⁴ IgTanLvt-RefSzemle, 367/1910. január 25. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., II. iratcsomó. 31. ügyirat.

⁵⁵ IgTanLvt-RefSzemle, 861/1911. március 7. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., II. iratcsomó. 75. ügyirat, 1176/1910. március 24. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., II. iratcsomó. 37. ügyirat.

⁵⁶ IgTanLvt-RefSzemle, 4324/1912. október 7. IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 64. ügyirat.

⁵⁷ IgTanLvt-RefSzemle, 688/1908. február 13. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 9. ügyirat.

én elküldte az 1909. évre szóló nyugtát 60 koronáról.⁵⁸ A lelkész 1910. március 7-én újra levelet ír az IgTannak, még egyszer kérve az 1908-ra szóló nyugtát, amelyet végre intézzenek.⁵⁹ A folyóiratot, természetesen, a következő években is megrendelte számukra a Konvent.⁶⁰

Kemény borító

A szerkesztő 1912. január 5-én írt levelében panaszkol az IgTannak, hogy amióta a Szemle mostani formátumban az egyházkerület kiadásában jelenik meg, rengeteg panaszt kapott arról, hogy a lapnak boríték híján *részint a postai bélyegzés, részint a postai kezelés, részint a címszalag enyvezése miatt nemegyszer olyan megrongált állapotban érkeznek, hogy sokszor éppen az adminisztrációra nézve legfontosabb hivatalos rész alig olvasható, nem beszélve arról, hogy bekötés esetén igen zavaró szépséghiba. A helyzet megoldását kemény borító alkalmazásában látja. Az év elején a főszerkesztő teljesen megbízható magánembertől azt az ajánlatot kapta, hogy bank- és kereskedő cégek hirdetéseinak felhasználásával, melyeket erkölcsi és szolidaritás szempontból készséggel bocsát akár az Igazgatótanács, akár a szerkesztőség előzetes elbírálása alá, hajlandó a lapnak ízléses (galambszürke vagy kékes) borítékot készíttetni, s a körülbelül 700 korona évi kiadáson felül, melyet a nyomdai előállítás igényel, minden négy lapoldalas boríték után, félévi utólagos részletekben még 50–50 koronát bocsát az Igazgatótanács rendelkezésére a Szeretetház vagy felsőbb leánynevelő javára, kikötve természetesen, hogy amennyiben az üzlet nem prosperálna, bármely félév végén az Igazgatótanácshoz tett egyszerű bejelentéssel az ügylettől visszaléphetessen.*

A főszerkesztő igen lelkesen támogatta az ajánlatot, s amennyiben az IgTan is elfogadhatónak találja azt, hatalmazza fel őt a szerződések megkötésére, és teljes felelősséget vállal. Az IgTan 1912. január 25-én adott válasza így szól: *Beadott előterjesztésére hozzájárulunk abhoz, hogy a Szemle borítóval láttassék el, oly módon, azonban, hogy annak a nyomtatási stb. költsége se számláztassék a lappal, hanem a vállalkozók által hordoztassék a költsége is teljesen. Az ügy teljes intézését a szerkesztő úrra bízjuk.* A kemény borítóból viszont nem lett semmi.⁶¹

Hirdetések, reklámok

A folyóirat igen jelentős bevételi forrását a reklámok jelentették. Pajk Rezső és társa Budapestről harmóniumot szeretne reklámozni a lapban, az IgTan (1908. márc. 7-én hozott) döntése érdekes, amelyben arról értesítik a céget, *hogy a Református Szemle részére hirdetéseket, mivel kellő számú hirdetőik nem jelentkeztek, nem vehetünk fel.*⁶²

A szerkesztőtől a sepsiszentgyörgyi és a székelyudvarhelyi kollégium számlát kér tanári állások hirdetése után, amelyre a szerkesztő az IgTannak 1908. április 16-án írt

⁵⁸ IgTanLvt-RefSzemle, 893/1910. március 1. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 17. ügyirata.

⁵⁹ 966/1910. március 9. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 33. ügyirata, lásd a konventi elnökség ide vonatkozó iratát, Bánffy Dezső aláírásával, uo. 34. ügyirat.

⁶⁰ IgTanLvt-RefSzemle, 1118/1911. március 27. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 76. ügyirat).

⁶¹ IgTanLvt-RefSzemle, 79/1912. január 5. IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratsomó. 41. ügyirat.

⁶² IgTanLvt-RefSzemle, 471/1908. január 31. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratsomó. 12. ügyirat.

levelében ezeket mondja: *tisztelettel hozom a Mélt. Igazgatótanács szíves tudomására, hogy ez a kiadóhivatal dolga, amelynek hatáskörébe én, megállapodásunk értelmében be nem folyhatok. Én egyetlen lappéldány felett sem rendelkezem.* Az egyezés értelmében ugyanis a hirdetési díjak nyilvántartását csak a lap anyagi ügyeit vezető kiadóhivatal eszközölheti. Az ügy kapcsán körözvényt indít az IgTan, valamennyi kollégiumnak címezve, a differenciált hirdetési díjakról. Ebben az 1907. december 19-én tartott IgTan határozatára hivatkozik, ahol a tanári állások hirdetési díjának kérdése is előkerült. Az IgTan jegyzőkönyvébe bejegyzett igen szűkszavú tájékoztatás erről viszont nem beszél. Valószínű, hogy a püspök megvalósíthatósági tanulmányára hivatkoznak, amelybe kézírással jegyezték be: *lelkészi és tanári állás hirdetése.* Az összeget az IgTan pénztárába kellett elküldeni, a pályázatok meghirdetésével egy időben. Az ügyirat verzóján megtalálható a differenciált hirdetési díjak impuruma is, amelyet, minden valószínűség szerint, akkor (1908. május 5-én) készítettek el, persze a püspöki tervezet alapján. Eszerint 5 kategóriát állítottak fel: 1.) rendes tanári és 2400 koronánál nagyobb javadalmú lelkészi állás után 12 korona; 2.) helyettes tanári és 2000 koronánál nagyobb, de 2400 koronánál kevesebb javadalmú lelkészi állás után 10 korona; 3.) segédtanári és 2000 koronánál kevesebb javadalmú lelkészi állás után 8 korona; 4.) kántor-tanítói, kántori avagy tanítói állás után 6 korona; 5.) segédlelkészi és helyettes kántori avagy tanítói állás után pedig 4. korona hirdetési díjat kellett fizetni. Az időközben történt kategorizálást egyértelművé teszi az utolsó mondat: *Az ezen évben addig közzétett pályázati hirdetések díjait a fenti összegre szíveskedjenek kiegészíteni, avagy ha semmi sem küldetett volna be, azokat beküldeni.*⁶³

A pénztáros jelenti az IgTannak, hogy az 1910. évben 385,14 korona érkezett be hirdetési díj címén.⁶⁴

1912-ig a hirdetésekbe befolyt pénzt a címszalagra és postázásra fordították, legalábbis ezt sejteti azon szerkesztői ajánlat, hogy ez utánra jó volna kemény borítót használni a rongálódások elkerülése végett.⁶⁵

A Kereskedelmi Minisztériumban Kálmán Gusztáv államtitkár segítségével sikerült a Ref. Szemle főszerkesztője számára első osztályú szabadjegyet szerezni a MÁV vonalaira azon feltétellel, hogy a téli–nyári menetrendváltozások idején három egymás utáni számban leközlí a menetrendet és 24 korona kiállítási díjat fizet. A főszerkesztő kéri az IgTant tudomásul venni ezt, azzal együtt „hogy a jegy érvénye idején hivatalos útjaim alkalmával a MÁV vonalain útiköltséget felszámítani nem fogok, míg mint szerkesztő a jegyet élvezem”. „Egyben kérem, hogy a lap az egyházkerületé lévén, Mélt. Kálmán Gusztáv úrnak szíves támogatásáért, az IgTan is fejezze ki köszönetét” – zárja levelét Nagy Károly.⁶⁶

A Szemlében megjelent hirdetések száma 1911-ben 79, erről igen részletes kimutatót találunk az iratcsomóban, amelyhez hozzáfűzték az IgTan igen határozott hangú

⁶³ IgTanLvt-RefSzemle, 1811/1908. április 18. szám alatt az IgTanhhoz beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 21. ügyirat.

⁶⁴ IgTanLvt-RefSzemle, 1001/1911. március 17. IgTanhhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 29. ügyirat.

⁶⁵ IgTanLvt-RefSzemle, 79/1912. január 5. IgTanhhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 41. ügyirat.

⁶⁶ IgTanLvt-RefSzemle, 3128/1911. augusztus 16. IgTanhhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 19. ügyirat.

felszólításait az illetékes egyházmegyék espereseihez, hogy a fizetési hátralékot haladéktalanul küldjék meg.⁶⁷

Tiszteletdíjak

Nagy Károly szerkesztő 1908. április 18-án terjeszti fel az első negyedévi tiszteletdíjak elosztását tartalmazó összesítését, azzal a kéréssel, hogy akár az IgTan utalja át a szerzőknek személyesen külön-külön, akár adja át a teljes összeget neki, hogy maga végezze el ezt a munkát. Ebből megtudjuk, hogy a Szemle első negyedéve 109 oldalt tartalmazott, a 14 szerzőt összegző íven, az eredeti cikkek számát illetően, vezet Nagy Károly 28,5 oldallal, nyomában van Ravasz László 20,5 oldallal, mögöttük Vincze János 11 oldallal, a többiek mind e szám alatt teljesítettek. A kísérőirat verzőján ott áll az IgTan utasítása a pénztárosnak, hogy szabályszerű nyugta ellenében fizesse ki a szerzőknek a tiszteletdíjat, *a Református Szemle előfizetési díjainak terbére*.⁶⁸

A tiszteletdíjakról készített második évnegyedi kimutatásban a szerkesztő amiatt fogadkozik, hogy a második évnegyedben 1,5 ívvel meghaladták az előre megszabott terjedelmet, *ami nagyrészből az egyb. Ker. püspöki ünnepségekkel van kapcsolatban s a feltorlódott kollégiumi jövő isk. évi értesítésekkel; de amint kiténik, írói tiszteletdíjat feléért sem fizettünk s egyáltalán nem olyan cikkekért, amelyek nem direct lapunk számára készültek*.⁶⁹

Sokan a Szemlétől kapott tiszteletdíjat karitatív célokra ajánlják fel, legtöbb esetben a nemrég beindult szeretetháznak. Így rendelkezik Veres Károly gerendi lelkész 1910. január 10-én, Ignác László kovásznai lelkész 1910. január 14-én, vagy Lőrinczy Gábor magyarkályáni lelkész, aki arra kéri a kiadóhivatalt, hogy tiszteletdíját *kolozsvári szeretetházunk árváinak karácsonyfájára való felhasználás végett* utalja át a szeretetház számlájára; levelét Herepei Gergely esperes továbbította a kiadónak.⁷⁰

A lapnak első éveiben, a tiszteletdíjak tekintetében, komoly gondokkal kellett megküzdenie. A szerkesztő 1911. január 17-én terjesztette fel a két félévre kiszámított szerzői honoráriumokat, az alábbi megjegyzéssel: *Amint a kimutatásból látható az évi 1000 K. összeg csekélysége folytán, hogy az eredeti és egyenesen a lap számára készülő cikkeket és tanulmányokat csak valamennyire is tisztességesebben fizethessük: kénytelen voltam az első sorban más célra készülő cikkek és tudósítások díjazásának kulcsát alább szállítani, az előbbieket oldalanként 2.5 K-val, az utóbbiakat ennek felével díjazni*. A kimutatás igazolja, hogy a szerkesztő így is kénytelen túllépni a rendelkezésére álló összeget. A kevés honorárium nem teszi lehetővé számára, hogy jó néhány egyházmegyéből tudósítókat működtessen, ezért a dési, a kolozsvári, a szilágysági, a hunyadi, a kükküllői, a marosi, a sepsi, a kézdi egyházmegyék alkalmi tudósítóinak munkáját sok esetben nem is tudja honorálni. *Arra pedig kétesztendei íly akarattal mellett sem tudtam módot találni, hogy főmunkatársaim állandóan dolgozó tagjai számára valami méltányos pótlékot tudjak kiszorítani*. E tekintetben a jelen 1911. évre dr. Kálmán Jánosnak és dr. Ravasz Lászlónak a saját szerkesztői tiszteletdíjam terbére – ha egyébként nem tudom fedezni – ígértem 100–100 K-át – zárja lamentációját a főszerkesztő. Amennyiben az IgTan, számba véve a lap bevételeit, módot találna arra, hogy a cikkek

⁶⁷ IgTanLvt-RefSzemle, 4872/1911. december 8. IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 79. ügyirat.

⁶⁸ IgTanLvt-RefSzemle, 1810/1908. április 18. szám alatt az IgTan beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 17. ügyirat.

⁶⁹ IgTanLvt-RefSzemle, 3147/1908. július 20. szám alatt az IgTan beérkezett ügy, I/21/1908., I. iratcsomó. 30. ügyirat.

⁷⁰ IgTanLvt-RefSzemle, I/21/1908., II. iratcsomó. 20., 21., 24. ügyiratok.

értékük szerinti díjazására és a munkatársak tiszteletdíjára nagyobb összeget különítsen el, igen jótékonyan gondoskodna a lap működtetéséről, mert a lap színvonalának emelkedésében bő kárpótlást találna a közügy. [...] A szerkesztői számadás a honoráriumokról pedig biztosítja, hogy a nagyobb összeg is a lap szellemi tartalma emelésére fordítatik. Az egész kérdéskört az IgTan jóakaratóba ajánlja a szerkesztő. Válaszában az IgTan 1911. február 16-án tájékoztatja őt, hogy megvizsgálta és elfogadta az elszámolást, és kifizeti az 1000 K. fölötti különbözetet. Egyben értesítjük Nagytiszteletedet – hangzik a lesújtó verdiktum –, hogy sem a cikkek díjazását nem emelhetjük fel, sem a főmunkatársak részére nem helyezhetünk semmilyen díjat kiállításba, mert, ha szigorúan számba vesszük egyáltalában nincs hasznunk benne, s ha látszólag van valami maradvány, az egyáltalában nem áll arányban avval a munkálattal szemben, melyet hivatalunk végez díjak kirovása, beszédese s az expedálás körül.⁷¹

A még mindig fennálló anyagi gondok miatt még 1912-ben is panaszol a szerkesztő azon levelében, amelyet kísérfirattal terjesztett az IgTan elé a tiszteletdíjakat tartalmazó összesítő lajstrommal együtt: *Amint hamaras utánnézésből is megállapítható, a lehetőségig mindenütt spóroltam a számításnál, de e túlköltést mégsem sikerült elkerülni, pedig a tudósítások egy részét nem is honoráltam, más részét és nem a lap számára írott közleményeket féldíjjal, lapoldalamként 1.25 K-val, ami alig a kézirat leírásának díja, ifjú emberek eredeti cikkei lapoldalát is csak 2 k-val, a csak fontos dolgokat 2.5 k-val, ami igazán édes kevés.* A 23 koronával meghaladott tiszteletdíjat, természetesen, kifizette az IgTan, mindenféle kommentár nélkül.⁷²

Számla

Stief Jenő és Társa, papírosárubáz, nagy nyomdai műintézet Kolozsvárt, Deák Ferencz u. 2. – ezt a fejléctet viseli az IgTan nevére kiállított számla. Jeleztük már, hogy az IgTan, mérlegelve a három nyomda árajánlatát, Stief Jenővel kötött szerződést. Nos, mi olvasható ki az első számlából? Mindenekelőtt az, hogy a kiadás első félévét összesíti, valamennyi kiadott számra lebontva a költségeket az alábbi három tételre: kiadási költség (szedés, nyomás és papír), bélyeg a bel- és külföldre történő postázáshoz, valamint a címszalag ára. Kiolvashatjuk továbbá, hogy e félévben 25 szám jelent meg, tehát hetente egy, az első és második számot 850–850 példányban adták ki, az első hat számból külön-külön 8-at küldtek külföldre, a 9. számtól kezdve a 25-ig pedig egyel többet, kilencet. A harmadik szám 650, a negyedik 700, az ötödik ugyancsak 700 példányban jelent meg, a hatodik számtól kezdve végig heti 750 számban stabilizálódott a példányszám,⁷³ mely számot az első esztendőben végig megtartotta.⁷⁴ Eszerint az első félévben 18750, a második félévben (a 27 szám) összesen 20250 példányban jelent meg, egy évben tehát 39000 példány, összkiadása egy évre (2872+2116) 4988 korona, tehát egy szám ára, címszalaggal és postázással együtt, átlag 7,8 koronába került, alig kevesebb ez, mint a 10 koronás előfizetési díj. Az egységár emelkedéséhez hozzájárult a nyomdászegyezség következtében előállt 40%-os áremelkedés is az első félévben, amely csaknem 638 ko-

⁷¹ IgTanLvt-RefSzemle, 206/1911. január 18. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., II. iratcsomó. 67. ügyirat.

⁷² IgTanLvt-RefSzemle, 30/1912. január 3. IgTanhoz beérkezett ügy, I/21/1908., III. iratcsomó. 39. ügyirat.

⁷³ Ld. a nyomda első félévre kiállított számláját: 2761/1908. június 26. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratcsomó. 35. ügyirat).

⁷⁴ Ld. a nyomda második félévre kiállított számláját: 15516/1908. december 19. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratcsomó. 57. ügyirat).

ronával emelte meg az első fél-év kiadási árait.⁷⁵ A 750 példányszám megmarad 1910/9. számig, a 10. számtól 700-ra csökkent, ezt tartotta még 1911-ben is.⁷⁶ 1912. év első négy száma még 700 példányban jelent meg, utána újra visszatértek a 750 példányra,⁷⁷ s ezt tartották év végéig.⁷⁸

Terjesztési nehézségek

Arról is tájékoztatnak az átvizsgált adatok, hogy kezdetben, postázási nehézségek miatt, akadozott a lap terjesztése: Üvegcsúrról augusztus 7-én érkezett a panasz, hogy ez idáig egyetlen példányt sem kaptak,⁷⁹ 1909. július 21-én pedig Molnár András bábonyi református okleveles néptanító ugyancsak azt jelezte, hogy a megrendelt számok nem érkeztek meg.⁸⁰ Az egyéb panaszokat is felleltározva az IgTan intézkedett: tájékoztatta a nyomdát arról, hogy *tömegesen reklamálják a Református Szemle számait állandóan, ebből következtetnünk kell, hogy a expedálás nem történik kellő gonddal, felkérjük ennelfogva, szíveskedjék intézkedni, hogy az expedálás pontosan eszközöltessék mindig. Szíveskedjék egy címszalag sort beküldeni hozzánk, hogy azt revideáljuk át, hogy a készletet azokhoz mérten kiigazíthassa ön is – írják mindezt 1909. augusztus 5-én.*⁸¹ A felszólításra a Stief társaság 1909. augusztus 11-én válaszolt: *3113/1909 számú átiratra van szerencsénk tudatni, hogy az intézkedés már megtörtént a Szemle címszalagok pontos javításaira nézve, s reméljük, jövőben reclamatio nem fog történni.*⁸² A kérdés viszont ezzel sem oldódott meg végérvényesen és megnyugtatóan, hiszen az 1909–11. esztendőkből igen sok panasz érkezik az egyházközségek részéről a Szemle elmaradása miatt.⁸³

*

⁷⁵ Ld. az első félével Stief-féle nyugta 6. oldalának első tételét. 2761/1908. június 26. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratsomó. 35. ügyirat).

⁷⁶ A példányszám változást először az alábbi dokumentum: 2281/1910. június 23. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 39. ügyirat). Ld. még 4627/1910. december 17. IgTan ügyet (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 66. ügyirat). Az 1911. évre pedig a 2297/1911. június 20 (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. III. iratsomó. 4. ügyirat), illetve a 4960/1911. december 13. (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. III. iratsomó. 36. ügyirat).

⁷⁷ IgTanLvt-RefSzemle, 2604/1912. június 27. (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. III. iratsomó. 60. ügyirat).

⁷⁸ IgTanLvt-RefSzemle, 5439/1912. december 12. (jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. IV. iratsomó. 6. ügyirat).

⁷⁹ IgTanLvt-RefSzemle, 3240/1908. júl. 27/RSz 42.

⁸⁰ IgTanLvt-RefSzemle, 2962/1909. júl. 22/79.

⁸¹ IgTanLvt-RefSzemle, I/21/1908. Református Szemle. II. iratsomó. 2. Ügyirat.

⁸² IgTanLvt-RefSzemle, 3237/1909. Augusztus 13.

⁸³ IgTanLvt-RefSzemle, 3113/1909. augusztus 4. szám alatt az IgTanhoz beérkezett ügy, jelenleg az I/21/1908. Református Szemle. I. iratsomó. 80. ügyirat.

Új lap született tehát, amely minden történelmi viszonyosság ellenére túlélte a 20. századot. Születése eléggé ötletszerű volt, a kor számtalan folyóiratának életkorát tekintve pedig nem ígért nagyívű perspektívát. Két világháború, sőt, ami még ezeknél is súlyosabb, felszázadnyi kommunista esztendő szállt el fölötte, miközben jellege, neve, profilja megmaradt, egy-két pályakorrekció ellenére is. A diktatúra idején egyetlen

folyamatosan megjelenő publikációja volt az egyháznak, tartalma éppen ezért igen változatossá vált. A kényszer szorításától szabadulva a lap 1989 után sorra engedte útjára rovatait, önálló pályára történő állításuk után pedig róluk még sokáig gondoskodott. Így született meg, kezdetben még körülötte gravitáló szatellit-, vagy tárfolyóiratként az *Üzenet*, az *Igehirdető*, a *Református Közlöny*, még a *Református Család* is. A hivatalos közlöny, igehirdetői, egyházközzéleti funkcióját külön folyóiratoknak adva át a Szemle felvállalta a két református egyházkerületben élő lelkészek tudományos munkásságának szolgálatát. Sőt, még ezen is túllépett azzal, hogy a teológiai tudományosság legszélesebben értelmezhető, felekezeteket átívelő területéről is számos szaktanulmányt közöl, és gondosan figyel minden olyan tudományos megmozdulásra, amely a teológiai tudományosság területén megjelenik. Ebben találja meg küldetését.